

गीतलेखनाय काश्चन

सहायकबिन्दवः

गीतलेखनं प्रतियोगितारूपेण मा गृह्णन्तु, अपि तु समन्वयरूपेण गृह्णन्तु। प्रयततां येन इदं संरचनात्मकं संगठनात्मकं च स्यात्।

दशमः अध्यायः

गीतलेखनम्

उद्देश्यम् - गीतलेखनं हि स्वस्य विचाराणां चिन्तनानां च श्रोतॄणां सविधे प्रस्तुतेः एकः अनन्यः उपायः। गीतलेखनविषये सारल्येन अवबोधाय किमपि दृश्यचित्रं पश्यन्तु।

वर्णनात्मकं लेखनम्

वर्णनात्मकलेखनस्य अर्थः अस्ति यत् पाठकस्य मनसि स्पष्टं चित्रं निर्मातुं वस्तुनः, स्थानस्य, अनुभवस्य वा वस्तुनः विस्तरेण वर्णनं करणीयम्।

१. भवतः गीतस्य वस्तुनः विवरणं गभीररूपेण वर्णयन्तु येन भवतः श्रोतारः तस्य चित्रणं सुलभतया कर्तुं शक्नुवन्ति।
२. सर्वाणि इन्द्रियाणि उपयुज्यताम् - कथं दृश्यते, गन्धः, कथं भवति इत्यादि वर्णयतु।
३. अपरिचितस्य किमपि वर्णनार्थं (विस्तरेण) स्वकल्पनायाः उपयोगं कुर्वन्तु।
४. तस्मिन् उत्तमं प्राप्तुं स्वलेखनं साक्षां कुर्वन्तु; प्रतिक्रियायाः कृते स्वयमेव उद्घाटयन्तु। एषः प्रक्रियायाः महत्त्वपूर्णः भागः अस्ति।
५. भिन्नानि दृष्टिकोणानि ज्ञातुं अन्येषां लेखनमपि पठन्तु।

वर्णनात्मकस्य लेखनस्य विषये इतः अपि विस्तरशो ज्ञानाय दृश्यचित्रं पश्यन्तु।

क्रियाकलापः - १

स्वयम् अभ्यसताम् !

वृक्षविषयिणीं एकां विवरणात्मिकां रचनां लिखन्तु।

क्रियाकलापः - २

परिचितं प्रसिद्धं वा कमपि सुरम् आश्रित्य एकं गीतं लिखन्तु

पश्यन्तु चलदृश्यं येन भवन्तः/भवत्यः एतत् ज्ञातुं शक्नुयुः यत् वर्तमानानां सुराणां कृते कथम् आलेखः लेखनीयः इति।

आगच्छन्तु, एकम् उदाहरणं स्वीकुर्मः - टूईड्केल् टूईड्केल् लीटील् स्टार् इति। इदं गीतं वयं सर्वे बहुवारं श्रुतवन्तः। अयं सुरः अन्येष्वपि समानेषु गीतेषु प्राप्यते, यथा - "बा बा ब्यैक् सीप्" इति, अथवा अक्षरगीतानि। इमं प्रसिद्धं सुरम् आश्रित्य स्वीयं गीतं रचयन्तु।

टूईड्केल् टूईड्केल् इति गीतस्य सुरं यथार्थतया ज्ञातुं चलदृश्यं पश्यन्तु।

शृण्वन्तु, श्यामले मीनाक्षी (नट्टस्वरम्) इति भारतीयं सङ्गीतम् । इदं प्रसिद्धं गीतम् आश्रित्य स्वीयं गीतं रचयन्तु ।

क्रियाकलापः - ३

अप्रचलितम् अप्रसिद्धं वा गीतम् आश्रित्य गीतं रचयन्तु ।

शृण्वन्तु तद् गीतं, तत्स्थं सुरं परिचिन्वन्तु, तदुपरि स्वीयं गीतं च लिखन्तु ।

भवन्तः नट्टस्वरम् इति गीतमपि शृण्वन्तु, तस्य चोपरि स्वकीयं गीतम् आरचयन्तु ।

लयं शिक्षन्तु

लयः इति कस्यचित् गीतस्य काव्यस्य वा एकः अत्यन्तं गुरुत्वपूर्णः भागः अस्ति । अस्य एकं कारणं एतत् यत्, गीतानां लेखाः यदा परिवर्तन्ते, तदा अस्माकम् अवबोधाय लयः सहकरोति । अनुप्रासाः अस्माकं कर्णानां कृते रेखाः कुल परिवर्तते इति अवगन्तुं साहाय्यं कुर्वन्ति । अस्माकं गीतं यत् विचारं प्रसारयितुं प्रयतते तत् प्रकाशयितुं अपि छन्दाः सहायकाः भवन्ति । शब्दानां अनुप्रासः भवति चेत् जनाः सम्यक् श्रोतुं प्रवृत्ताः भवन्ति ।

उदाहरणानि

मार्जारः, उल्लुः, माट्, प्रेम, उपरि, हस्तः, अवबोधः

लयस्य अवगमाय चलदृश्यं पश्यन्तु ।

क्रियाकलापः - ४

सौरमण्डलीयस्य सङ्गीतस्य लयं शृण्वन्तु

सौरमण्डलीयं गीतम्

पर्व - १

अहं बुधः, लघुतमः,
अहं सूर्यस्य समीपतमः,
अष्टाशीतिदिनानि गृह्णामि,
मम वार्षिकधावनं पूरयितुम् ।

अहं शुक्रः, ऊष्णतमः,
अहम् अतीवः उज्ज्वलः,
अहं नक्षत्र इव दृश्यः,
यदा मां रात्रौ पश्यति ।

अहं पृथिवी, भवतः गृहम्,
एकमेव वासयोग्यं स्थानम्,
ममास्ति पयः, वायुः, अन्नं च,
भवन्तः सर्वे जीविताः भवेयुः ।
सर्वे मिलित्वा

(ग्रहाः, ग्रहाः, ग्रहाः,
सूर्यं परितः भ्रममानाः,
सौरमण्डलं मा विस्मरन्तु,
यदा एतत् गीतं जातम्) × २

नट्टस्वरम् इति नट्टध्वरः इति वा पदं दाक्षिणात्ये सङ्गीते प्रसिद्धम् । एतत् पदं प्रसिद्धेन सङ्गीतज्ञेन मुथुस्वामी दीक्षितेन निर्मितं रचनासमूहं सूचयति । अयं शब्दः 'नोट्' इति आङ्ग्लशब्दस्य, 'स्वरम्' इति तामिलशब्दस्य च संयोगेन निर्मितः । एतेषु अधिकाधिकाः रचनाः पाश्चात्यान् रागान् आश्रित्य निर्मिताः । दीक्षितरः आहत्य ऊनचत्वारिंशत् (३९) नट्टस्वराणि रचितवान् ।

भारतीये सङ्गीते नैकाः प्रकाराः सन्ति, यथा - उत्तरभारतीयं शास्त्रीयं सङ्गीतम्, दाक्षिणात्यं सङ्गीतं च। एतदतिरिच्यापि लोकगीतम्, अर्धशास्त्रीयं गीतम्, भक्तिगीतम्, देशगीतम्, चलच्चित्रगीतं च इत्येते भेदाः सन्ति। विविधप्रकारकानां सङ्गीतानां शिक्षणेन न नूनं मोदः अनुभूयते, अपि तु अनेन स्थानीयाः संस्कृतयः परम्पराश्च अवगम्यन्ते। किमपि एकविधं सङ्गीतं चिन्वन्तु, तत्रस्थम् एकं गीतं स्वीकुर्वन्तु, अभ्यसन्तु, गृहस्थानां समक्षं कक्षायां मित्राणां सविधे च प्रस्तुवन्तु!

पर्व - २

अहं मङ्गलः, अहं रक्तः,
अहं पृथिव्यपेक्षया लघुतरः,
मम चन्द्रौ आलूकसमानौ,
तौ डेईमोस् फोबोस् च स्तः।

अहं बृहस्पतिः, दीर्घतमः,
मयि रक्तचिह्नानि सन्ति,
त्रिषष्टिः चन्द्राः मां परिभ्रमन्ति,
ये हि संख्यया बहवः सन्ति।

अहं शनिः, अहं स्फुरद्,
मम वलयाः हिमनिर्मिताः;
अहं जले प्लवितुम् अर्हः,
यतो ह्यहम् अतीव लघुरस्मि।

सर्वे मिलित्वा

(ग्रहाः, ग्रहाः, ग्रहाः,
सूर्य परितः भ्रममानाः,
सौरमण्डलं मा विस्मरन्तु,
यदा एतत् गीतं जातम्) × २

पर्व - ३

यूरेनस्, शीतलतमः,
अहं मम पार्श्वे बद्धः अस्मि;
मां परितः त्रयोदश वलयाः सन्ति,
परन्तु तेषाम् अन्वेषणम् अत्यन्तं कठिनम्।

अहं नेपच्यून, अहं नीलः,
अहं सूर्यात् दूरतमः;
यदा त्वं मयि तिष्ठसि तदा,
मेघ इव दृश्यते, अयं च मोदः।

सेतुः

वयं जानीमः अस्माकं शिलाग्रहान्,
ते च अस्माकम् आद्याः चत्वारः;
ततः परं ते वायुगोलकाः सन्ति,
ते इतः अपि अधिकाः।
प्लूटः एकः वामनो ग्रहोऽस्ति,
सः तेषु योक्तुम् इच्छति;
परन्तु समस्या इयमस्ति यत् सः,
कियान् कियान् क्षुद्रोऽस्ति।

सर्वे मिलित्वा

(ग्रहाः, ग्रहाः, ग्रहाः,
सूर्य परितः भ्रममानाः,
सौरमण्डलं मा विस्मरन्तु,
यदा एतत् गीतं जातम्) × २

स्मरन्तु

गीतस्य काव्यस्य वा खण्डे पङ्क्तेः
समाप्तौ अनुप्रासिकरणस्य प्रतिमानम्
अनुप्रासयोजनम् ।
यथा, कथयामः यत् काव्यस्य
प्रथमतृतीयपङ्क्तिः अनुप्रासः भवति तथा
च वयं तान् कः इति लेबलं दद्मः,
द्वितीयचतुर्थपङ्क्तिः च अनुप्रासः भवति
तथा च वयं तान् खः इति लेबलं कुर्मः । तदा,
अनुप्रासयोजना क-ख-क-ख भविष्यति ।

क्रियाकलापः - ५

लयैः परवर्तितानि पर्वाणि पूरयन्तु ।

नभः प्रभाते अन्धकारः,
सूर्यः तावत् उज्ज्वलो नासीत् ।
शोकाय दिवसो निर्धारितोऽस्ति,
प्रकाशस्य उष्णतां स्मरामि ।

सृष्टिः

बहवः जनाः विद्यमानगीतानि शिक्षितुं गायितुं च रोचन्ते
किन्तु केचन अन्ये अपि स्वकीयानि गीतानि निर्मातुं
रोचन्ते । यदि भवान्/भवती लेखनेन स्वभावं प्रकटयितुं
रोचते तर्हि स्वस्य गीतं लिखित्वा मौलिकधुने स्थापयितुं
विचारयतु ।